ASOS JOURNAL
The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 76, Ağustos 2018, s. 1-23

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
13.06.2018

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
30.08.2018

Prof. Dr. İsmail AYTAÇ
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Sanat Tarihi, Sanat Eğitimi
iaytac@firat.edu.tr

HARPUT İÇ KALE KAZILARINDA 2015-2017 SEZONLARINDA BULUNAN BİR GRUP KEMİK ESERE İLİŞKİN ÖN DEĞERLENDİRME

Öz

Harput, Doğu Anadolu Bölgesi'nde, Yukarı Fırat Bölümünün güneyinde yer almakta olup "Harput Platosu" olarak adlandırılan yüksek kütlenin güneyine konumlanmıştır. Stratejik bir konuma sahip olan kale Urartular Döneminden başlayarak birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Harput Kalesinde ilk çalışmalar 2005-2009 yılları arasında Prof. Dr. Veli Sevin tarafından başlatılmış, daha sonra 2014 yılında Prof. Dr. İsmail Aytaç başkanlığında kazılara yeniden başlanmış ve günümüzde de çalışmalara devam edilmektedir. Hammadde olarak kemik, işlenmesi sırasında sağladığı rahatlık ve kolay erişilebilirliği nedeniyle Paleolitik Dönemden başlayarak her dönem tercih edilmiştir. Alt Paleolitik Dönemde oldukça ilkel bir şekilde başlayan kemik alet kullanımı Antik Çağda oldukça gelişmiş ve taşınabilir tezgâhlar ile atölyelerde yapılabilir hale gelmiştir. Bu çalışmada, Harput İç Kale kazılarında 2015-2017 yılları arasında farklı bölgelerde bulunmuş toplamda 12 adet kemik eser incelenmiştir. Değerlendirilen eserler; 4 adet iğne,1 adet bız, 2 adet kemik tarak, 1 adet ağırşak, 1 adet kemik zar, 3 adet oyun pulundan oluşmaktadır. Çalışmada ilk olarak, hammadde olarak kullanılan kemiğin yapısı ve kemik eser yapım aşamaları ele alınmıştır. Daha sonra eserler gruplandırıp ön değerlendirmesi yapılmıştır. Son bölümde eserler için bir katalog oluşturulmuş ve bu katalogda genel bilgileri, durumu, tanımı, karşılaştırıldığı kaynaklar detaylı bir şekilde metinden ayrı olarak verilmiştir. Çalışmayı daha anlaşılabilir kılmak için kazı alanlarını, Harput ve kale genel planını gösteren röleve ve fotoğraflar eklenmiştir. Değerlendirilen eserleri Bizans, Osmanlı gibi farklı dönemlere tarihlendirmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Harput, Kale, Bizans, Osmanlı, Kemik.

THE PRE-EVALUATION REPORT ABOUT A GROUP OF BONE ARTIFACTS FOUND IN 2015 - 2017 HARPUT INNER CASTLE EXCAVATIONS

Abstract

Harput is located on south of the high mass named "Harput Plateu", south of the Upper Firat Part of Eastern Anatolia Region. Castle, which have a very strategical location, is hosted many civilizations from the Urartu Era. Excavations in Harput Castle was started in between 2005 and 2009 years by Prof. Dr. Veli Sevin. After that, excavations started again in 2014 by headshipment of Prof. Dr. İsmail Aytaç and continues nowadays. As a raw material, bone is commonly used in every historical era since Paleolitic Period because its is an easily processing and founding nature. Which began very pritimitive ways in Lower Paleolitic period, using of bone tools has very advanced in Ancient Ages and people start making it on workbenches and ateliers. In this paper, 12 bone artifact analyzed that was found in different sections of Harput Inner Castle excavations, between 2015 - 2017. The analyzed artifacts is 4 pin, a bodkin, 2 bone comb, a spindle whorl, a bone dice, and 3 game stamp. Firstly in this work, structure of bone used as raw material and bone artifact production stages examined. After that, foundings grouped and interpreted. And finally, a catalogue for artifacts created and general informations, status, definitions, sources for comparing another artifacts added in detailed and apart from main text. Survey and photographs added in paper just because make this research more understandable. Examined artifacts we date back to different eras of, Byzantine and Ottoman.

Keywords: Harpoot, Castle, Byzantine, Ottoman, Bone.

GİRİŞ

1. HARPUT COĞRAFYASI VE TARİHÇESİ

Harput, Doğu Anadolu Bölgesi Yukarı Fırat Bölümü'nün güneyinde yer almaktadır. "Harput Platosu" olarak adlandırılan yüksek kütlenin, güney kenarına konumlanmış olup, denizden 1280 m yüksekliktedir (Şengün,2012:1). Söz konusu plato 30-40 km. uzunluğunda, 15-20 km. genişliğinde olup 1751 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Harput Platosu'nun Kuzeyinde Kızıldağ, ve Keban Baraj Gölü yer almakta olup Kuzeydoğu'ya doğru uzanmaktadır. Güneyde ise Elazığ Ovası ve Ulu Ova, batıdan Kuzova, doğudan Murat vadisi ile sınırlanmıştır (Şengün,2012:2). Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış Harput'u bu kadar cazip kılan temel faktör hiç kuşkusuz sahip olduğu bu coğrafi konum ve bereketli topraklarıdır. Öyle ki, İngiliz gezgin H.F. Tozer, anılarında yerli halkın cennet bahçelerinin Harput'ta olduğuna inandığından söz etmiştir (Tozer 1881: 215).

Harput tarihine bakıldığında; M.Ö II. bin yılda Harput ve çevresinin Hititler tarafından "İşuva" olarak adlandırıldığı görülmektedir (Yıldırım,2013:298). Hitit Kralı I. Supiluliuma dönemine ait çivi yazılı bazı belgelerde İşuva isminin geçtiği bir krallıktan söz edilmekte olup, Hurri kökenli bir halkın bu bölgede yaşadığı belirtilmektedir (Yıldırım,2013:299, Yiğit,1995:244). 2016 yılı Mayıs ayında Harput Nevroz Ormanları bölgesinde, ağaçlandırma çalışmaları sırasında, günü-

müzde Kurey Tepe olarak adlandırılan ve Harput Kalesi'nin sadece 500 m doğusunda tesadüfen bulunan bir kaya kabartması Harput Tarihini bilinenden daha geriye çekmiştir. Kabartma ve çevresinde yapılan kazı çalışmalarındaki mimari kalıntılar ,küçük eserler değerlendiğinde M.Ö 2. bin başlarında Harput'ta siyasi bir otoritenin varlığı ortaya çıkmıştır (Demir vd.,2017: 7-16). M.Ö 8 yy itibaren Doğu Anadolu'da etkin bir faaliyet gösteren Urartular, Harput'u da egemenlikleri altına almışlardır. Harput Kalesi de bu dönemde inşa edilmiştir (Ardıçoğlu,1997: 9,10),(Fotoğraf 1). M.Ö 6 yy. başlarında Med ve Perslerin baskısı sonucu önce Asur Devleti sonra Urartu Devleti yıkılmış ve bölge kaçınılmaz olarak Pers hakimiyeti altına girmiştir. Yunan ve Romalılar ise Harput civarını "Sophene" olarak adlandırmıştır. Ünlü coğrafyacı Straborn da Sophene'nin mevcut konumu için "Toros ve anti Torosların arasındaki vadi şeklindeki arazi" tanımı Harput'u tam olarak karşılamaktadır(Ardıçoğlu,1997:17). Daha sonraki dönemlerde Harput ve çevresinde çetin mücadelenin verildiği bir süreç başlamıştır. Bu süreç Sasaniler-Bizans arasında geçmiştir. Bizans, Harput'u bugünkü isim kullanımına yakın olarak "Harpote" olarak adlandırmıştır ve farklı zaman dilimlerinde iki kez Harput'a hâkim olmuşlardır. Bunlardan ilki, M.S. 6. yüzyılın ilk yarısından M.S. 7. yüzyılın ortalarına kadar sürmüş; ikincisi ise M.S. 10. yüzyıldan 11. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Ancak bölgeye Türklerin gelmesiyle bu hâkimiyet son bulmuştur (Ardıçoğlu, 1997:40 Ünal, 1989:12).

1085 Yılına gelindiğinde Çubuk Bey, Philaretos'un elindeki Harput Kalesini zapt etmiş ve geleneklere uyarak, merkeze bağlı kalmak şartıyla Harput ve civarında kendi beyliği olan Çubukoğulları'nı kurmuştur (Danık,2001:9, Bezer,1997:67-92). Çubuk Bey'in kesin olarak Harput egemenliğinin ne kadar süre sürdüğü bilinmese de bilinen bir gerçek vardır ki o da oğlu Mehmet Bey'in 1106-1115 yılları arasında Harput egemenliğini sürdürdüğüdür. (Ardıçoğlu,1997:50) Çubukoğulları ile Harput'un Türkleşme -İslamlaşma serüveni artık tamamen başlamıştır. Daha sonraki dönemde Harput'ta Artukoğulları egemenliğini görmekteyiz. Belekgazi 1115 yılında Harput'u fethederek Artuklu egemenliğini sağlamıştır (Ardıçoğlu 1966: 18, Ataoğlu 1992: 53-57).

1234 yılına gelindiğinde ise Harput'ta Selçuklu hâkimiyeti görülmektedir. Sonraki dönemlerde sırasıyla, 1243 yılında Moğollar, (Ünal, 1989:20) 1363 yılında Dulkadiroğulları,(Ardıçoğlu,1997:88, Sunguroğlu,1958:119-121) 1465 yılında Akkoyunlular, (Ardıçoğlu,1997:97, Tunç,2013: 569-577) 1507 yılında Safevi ve nihayet 1516 yılı ile Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi dönüşü Osmanlıya bağlanmıştır. (Ardıçoğlu,1997:99)

Fotoğraf 1: Harput Kalesi Hava Fotoğrafı

2- HARPUT İÇ KALE KAZILARI TARİHÇESİ

Harput Kalesi'nde arkeolojik kazı çalışmaları iki dönem de incelenmektedir. İlk dönem kazıları Elazığ Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Prof. Dr. Veli Sevin bilimsel danışmanlığındaki 2005-2009 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu ilk dönem kazılarında kale içinde Artuklu Sarnıcı, Urartu Sarnıcı, Orta Mahalle, Kale Camii, atölyeler kısımlarında çalışmalar sürdürülmüştür.* 2009 yılından sonra kazı çalışmalarına ara verilmiş ve 2014 yılında çalışmalar Elazığ Müze Müdürlüğü Başkanlığında, Prof. Dr. İsmail Aytaç bilimsel danışmanlığında yeniden başlatılmıştır. 2015 yılında kazı T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı kazısı statüsüne kavuşmuştur. İkinci dönem kazıları daha önce çalışılmamış bir yer olan ve 1. Bölge olarak adlandırılan Artuklu Saray önüne yoğunlaştırılmıştır (Fotoğraf 2),(Plan 1). Bu alanda karelaj çalışmaları ile belirlenen 10x10 m açmalarda çalışmalar günümüzde sürdürülmektedir.

2014 yılında çeşitli güvenlik nedenleri ile (Artuklu Saray kalıntısından taş düşme riski) 1. Bölge'de çalışmalar "B" açmalarından başlatılmıştır. Yine aynı sezon içinde 3. Bölge, Bizans Surları önü, Belek Burcu kazıları sonuçlandırılmıştır (Aytaç,2017a:191-210). 2015 yılında çalışmalar 1. Bölge "C" açmalarından başlatılmış ve ilk dönem kazılarında tamamlanamamış olan 5. Bölge Orta Mahalle açmalarında sürdürülmüştür. 5. Bölge Orta Mahallede çalışmalar tamamen bitirilmiş ve restorasyon projesi hazır hale getirilmiştir (Aytaç,2017b:563-579). 2016 ve 2017 yıllarına gelindiğinde, çalışmalar 1. Bölge Artuklu Sarayı önüne yoğunlaştırılmış fakat bunlara ek olarak Urartu Sarnıcı (zindan) havalandırma sondajı ve Aslanlı burç yanı olarak tabir edilen iki burç arasındaki, 2. Bölgede yapılmıştır. Yapılan kazı çalışmalarını mimari yönden değerlendirilecek olursak genel itibari ile düzgün örülmüş harçlı taş duvarlara, sekilere, çok yoğun sayıda tandıra*, cam fırınlarına (Taştemur vd.,2017:69-89), kürsübaşlarına** (Sunguroğlu,1968:276)

* 2005-2009 yılları arasındaki çalışmalar Prof. Dr. Veli Sevin ve Prof. Dr. Necla A. Sevin tarafından "Harput: Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı "adlı kitapta değerlendirilmiştir.

*Mekânlarda çok sayıda tandırın ve ocağın bir arada olması ve mekân içinde bulunan çeşitli buluntuların yorumlarından yola çıkarak bu mekanların bazılarının atölye görevi gördüğü yönünde kanı oluşturmuştur. Nitekim

, nişlere, tuvalet, mutfak, atölye gibi alanlara rastlanmaktadır. Çalışmalar belli bir stratigrafi vermemekle beraber kültür toprağı tamamen karışmış durumdadır. Harput İç Kale kazılarında çok sayıda çeşitli dönemlere ait sırlı ve sırsız seramikler, boncuklar, ok uçları, sikkeler, cam bilezik parçaları, metal süs aksanları, gülleler, kemik objeler, lüle parçaları ve günlük yaşama ait çeşitli objeler ile karşılaşılmaktadır.

Plan 1: Harput İç Kale Genelini ve Kazısı Yapılmış Bölgeleri Gösteren Röleve

2016 sezonunda 1 bölge C-1/C-2 Kuzey ortak mekan açmasında çok sayıda kırık cam bilezik parçaları ve cam cüruflarına rastlanılmış ve burası bir cam fırını olarak değerlendirilmiştir.

**Eski Harput evlerinde kış mevsiminde ısınma amacıyla kullanılan özel olarak düzenlenmiş kürsü etrafında, sohbet ve eğlence tarzı etkinliklere kürsübaşı denilir. Kürsübaşını oluşturan kürsüler ise 50-60 cm yüksekliğinde olup kenarları 60 cm -1,5 m kadar genişliğe ulaşabilen dört ayaklı tahtadan yapılmış küçük masalardır. Orta kısmında ısıyı veren ateş çukurları bulunur. Yapılan kazı çalışmalarında kale içinde bu etkinliğin düzenlendiği kürsübaşlarına sık olarak rastlanılmaktadır.

Foto 2: 1. Bölge Artuklu Saray Önü Bölgesi Hava Fotoğrafı

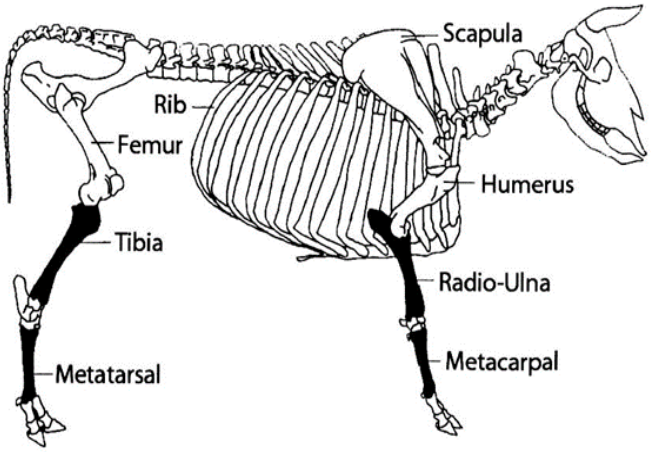
3- YAPI VE HAMMADDE OLARAK KEMİK NEDİR?

Kemik alet yapımının hammaddesi olan kemik, tarih boyunca hem kolay elde edilmesi hem de işlenmesi aşamasında sağladığı kolaylıklardan dolayı her zaman sık tercih edilmiştir. Kemiğin bir alete dönüşme süreci ilk olarak Paleolitik Dönemde başlamış olup ilerleyen dönemlerde sürekli gelişerek kendini her dönem canlı tutmuştur (Karaca,2013:235). Kemik, bir hammadde olmasının yanı sıra arkeolojik kazılarda sunduğu veriler açısından da önem teşkil etmektedir. Şüphesiz, arkeolojik bir kazı alanında bulunan atık kemiklerin değerlendirilmesi ile geçmişte bölge sakinlerinin diyeti (beslenme alışkanlığı) ve bölge faunası hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir (Garan,2015:3).

Pasif hareket sisteminin en önemli unsuru olan kemikler, bir araya gelerek iskeleti oluşturur. Aynı zamanda iç organları bir arada tutma ve kas–bağların yapışmasında temel rol üstlenmektedirler. Kemik yapı olarak organik ve inorganik maddelerden oluşmaktadır. Organik maddeler, özünde protein ve fibrilla adı verilen lifler barındırmaktadır. Bu organik maddeler kemiğin şekil ve esneklik kazanmasına yardımcı olur. İnorganik maddeler ise kemiğin %60-70'lik kısmını oluşturmakta olup %85 'i kalsiyum fosfat, %10 kalsiyum karbonat geriye kalan kısmı ise magnezyum fosfat, kalsiyum florit, kalsiyum klorit ve tuzdan oluşur (Dursun,1994: 4). İlerleyen yaşla birlikte kemiklerdeki inorganik madde azalmakta organik madde miktarı ise artmaktadır (Dursun,1994: 5). Vücuttaki kemiklerin toplam ağırlığı vücut ağırlığının %7-8'lik kısmına tekabül eder. Kemik sayısı hayvan türlerine ve cinslerine göre değişmektedir. Sığırda 180 adet, atta 189 adet, domuzda 223 adet, köpekte 215 adet kemik bulunmaktadır (Bahadır, Yıldız,2008:7).

Alet yapımı için elverişli kemik seçmekte kemik eser üretimi için işin en önemli noktalarından biri olmuştur. Zanaatkâr için seçtiği kemik işlemeye ne kadar elverişli olursa, şüphesiz kendisine o kadar konforlu bir çalışma sağlayacaktır. Kemik eser için genellikle tüm hayvan kemikleri tercih edilmekle birlikte büyükbaş hayvan kemikleri daha sık kullanılmıştır (MacGregor; 1985:30). Alet yapımı için en elverişli kemikler; ön bacağın alt kısmı (Metacarpal) ve arka bacağın alt kısmı (Metatarsal) ile Ön bacağın üst (Radius) ve arka bacağın üst(Tibia) kısımlarıdır (St. Clair,2003:2),(Fotoğraf 3). Sebebi ise bu kısımların hayvanın vücut ağırlığını taşıdığı için

daha kalın ve dayanıklı olmasıdır(St.Clair,2003:2, Karaca,2013:236). Hammaddenin temin yeri ise; yiyecek için avlanan hayvanlardan arta kalan atık kemikler ve sıklıkla da antik çağda karşılaşılan bir usul olan mezbahana ve kasaplardır (Karaca, 2013:236, MacGregor, 1985:30).

Fotoğraf 3: Kemik Eser Yapımında Kullanılan Kemiklerin İskelet Üzerindeki Yeri (De Cupere / Van Neer / Lentacker 1993:274 Figür 1 ;Akt.: Karaca, 2013: 240)

Kemik eserler ile ilgili ön plana çıkan bir nokta da sıklıkla görülen renk farklılığıdır. Bu renk farklılığının temel sebebi ise; genç hayvanların kemiklerinin yapısında ki kırmızı ilik ve kan damarlarının fazla olmasıdır. Bu yapıda ki kemik daha kırmızı renkte iken yaş ilerledikçe vücuttaki yağ oranındaki belirgin artıştan dolayı, kemik daha sarımtırak bir renk almaktadır. Kemikler yaygın olarak sarımtırak beyaz renkte olup damarlaşma durumuna bağlı olarak sarımtırak pembemsi bir tonda da olabilmektedir (Bahadır, Yıldız,2008:7-8).

4- KEMİK ESER YAPIM AŞAMALARI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Kemik alet yapımı için en uygun parçalar seçildikten sonra bir dizi işlem zinciri gerçekleşmektedir. Bu zincirin ilk halkası, kemik üzerindeki tüm atık maddelerin (et,kas,lif) arındırılması ve işleme hazır temiz bir zemin bırakılmasıdır. Kemik yapısı gereği sert bir madde olduğu için temizlik aşamasından sonra direkt olarak işleme alınması malzemenin tamamen kırılarak dağılmasına sebebiyet verecektir. Bu durumu ortadan kaldırmak için temizleme aşamasından sonraki işlem kemiğin suda bekletilerek yumuşatılmasıdır. Yapılan çalışmalarda bu konu ile ilgili farklı görüşler vardır (Karaca,2009,Garan:2015:9-10). Kemiğin saf suda, içinde hiçbir asidik çözelti olmadan bekletilmesi iyi bir sonuç vermektedir fakat bu süre o kadar uzundur ki haftalarca sürmektedir. Kemik zanaatkârlarının seyyar gezici atölye mantığı ile çalıştığı bilindiği için bu bekleme süresi olumsuzluk yaratmış olmalıdır. Buna bir diğer alternatif ise kemiğin suda kaynatılmasıdır. Bu işlem maksimum 20 dk. sürdürülmekte olup diğer yönteme göre daha pratiktir. Kaynar sudan çıkan kemik esneklik kazanmış olmakta ve işlem görmeye hazır duruma gelmektedir. Bu teknikte dikkat edilmesi gereken tek şey ise kaynatma süresidir (Ayalon,2005:141,Macgregor,1985:65). Konuyla ilgili farklı üçüncü bir yöntemden daha söz edilmektedir. Bu da kemiğin asidik bir çözelti içine atılmasıdır (Karaca,2013:237). Kemik asit içerisinde belli bir süre tutulduğunda yapısındaki inorganik maddeler eriyerek sertliğini kaybedecektir (Bahadır, Yıldız,2008:7,Dursun,1994:4). Antik çağda asidik madde olarak ne kullanılabileceği sorusu akıllara gelebilir ki bunun da yanıtı sık ve kolay erişilebilen "sirke" olma ihtimali yüksektir. Bunun yanında ekşimiş süt veya ekşi bitkilerden sıkılarak elde edilen ve asidik de-

ğerdeki ekşi suların da kullanılmış olduğu düşünülmektedir (Karaca,2013: 237).

Bu ilk iki işlem basamağı tamamlandıktan sonraki basamak ise fazla kısımların kesilmesi işlemidir. Bu işlemde kemiğin her iki ucundaki fazlalık kısım kesilip atılır. Bu kesim işleminde muhtemelen demir testere kullanılmıştır (MacGregor,1985:63). Kesme işlemi sonrası fazlalıklarından kurtulan ve işlenecek asıl parça olan kemik, yapılacak olan objenin formuna uygun olarak kesici aletler yardımıyla parçalara ayrılır. Uygun formda parça elde edildikten sonra bir bıçak yardımıyla yapılacak olan eser kabaca şekillendirilmeye başlanır. Eserin niteliğine uygun olarak farklı aletler kullanılmıştır. Örneğin; topuzlu iğne yapımında bir tornadan yardım alınmıştır. Torna; yay benzeri bir mekanizmanın ileri geri hareketleri obje üzerinde simetrik yivler açılmasına olanak vermektedir (MacGregor,1985: 58).Kemik eser üretimi için en önemli aletlerin başında gelmektedir (Foto 4). Buraya kadar ki aşamalar ile kaba bir form kazanmış olan eserin sonraki aşaması ise perdahlamadır. Bu aşamada artık ortaya çıkan eser üzerindeki tüm pürüzler bir nevi törpülenerek ortadan kaldırılmakta eser saf pürüzsüz ve parlak bir görünüme kavuşmaktadır. Perdahlamada; balık pulu, sünger taşı, deniz kumu gibi malzemelerin kullandığı bilinmektedir (Karaca,2013:238, MacGregor,1985:58). Eser üzerine figüratif ögeler veya bezemeler kazıma tekniği ile yapılmaktadır. Eğer bezemenin motifleri belirginleştirilmek isteniliyorsa hatları siyah boya ile boyanabilmektedir. Konsantrik daireler, geometrik bezemeler, hayvan ve bitkisel figürler, en sık karşılaşılan örneklerdir (Garan,2015:12, Manargou,1976:26).

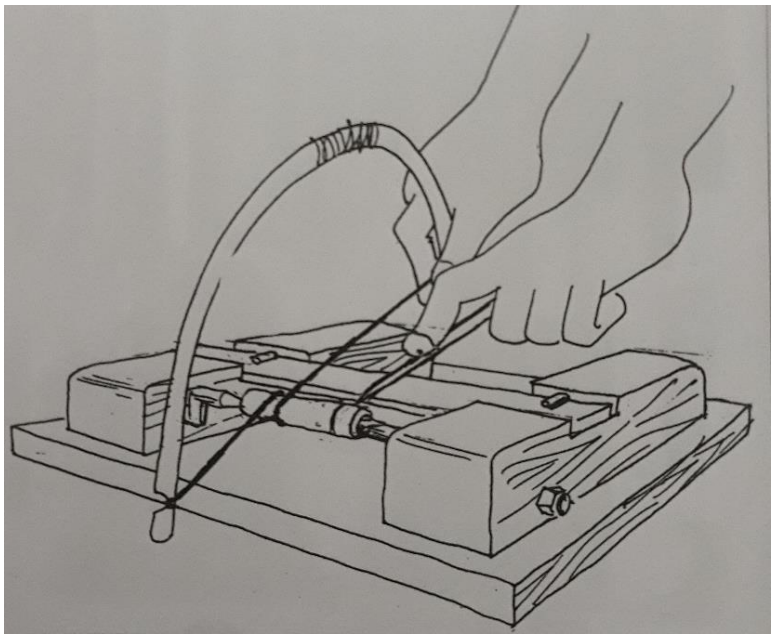

Foto 4: Torna Kullanımı (Ayalon,2005:332)

Yukarıda kabaca işlem zincirini sıraladığımız kemik eser üretiminde ortaya çıkarılacak esere göre farklı aletler kullanılmıştır. Fakat şunu söyleyebiliriz ki bir kemik eser üretiminde en sık başvurulan ve olmazsa olmaz aletler içinde demir testere, torna, bıçak, keski, delgi, keser saymak yanlış olmaz.

Kemik işçiliğinde kullanılan malzemelerin taşınabilir olması ve kazılarda kemik işçiliğine ait bir atölye varlığının olmaması gezici seyyar kemik zanaatkârlarının varlığını kuvvetle muhtemel

kılmaktadır (Ayalon,2005:140). Harput İç Kale kazılarında henüz kemik işlemesine yönelik bir atölye veya kullanılan tipik bir kemik işleme aletine dair bir bulguya rastlanılmamıştır. Kemik üretimine ait iz yoktur fakat bunun haricinde kale içinde çok sayıda üretim atölyesi olduğu ve atölyeler bölgesi olarak adlandırılan bir alan olduğu yapılan kazılar üzerine kesin olarak bilinmektedir.

5-HARPUT İÇ KALE KAZILARINDA BULUNAN KEMİK ESERLER

Bu çalışmada, Harput İç Kale kazılarında 2015-2017 yılları arasında farklı bölgelerde bulunmuş toplamda 12 adet kemik eser incelenmiştir. Değerlendirilen eserler; 4 adet iğne,1 adet bız, 2 adet kemik tarak, 1 adet ağırşak, 1 adet kemik zar, 3 adet oyun pulundan oluşmaktadır.

5.1 İğneler:

Antik dünyada iğnelerin yeri kadınlar için her zaman farklı olmuştur. İğnelerin gerek kıyafet gerekse saç tutturmada kullanıldığı bilinmektedir hatta bu durum arkeolojik veriler ile de desteklenmiştir (Jocabsthal,1956:92,Yıldırım,1989:15). İğnenin yapımı için çeşitli hammaddeler kullanılmıştır. Metal (gümüş, tunç, demir) örnekleri sık görsek de kemik ve fildişi örneklerine de rastlamaktayız. Bu malzeme tercihini belirlemede genellikle ekonomik etkenler ön planda olmuştur. Gelir seviyesi yüksek kişiler daha çok değerli madenleri tercih ederken halk sınıfı rahat erişilebilirliğini ve işlenebilirliğini sıklıkça vurguladığımız kemiği tercih etmiştir (Jocabsthal,1956:89). Genel malzeme seçimi bu yönde iken Roma Dönemine tarihlendirilen saç iğnelerinde birkaç farklı malzemenin kombinasyonu olan örneklere de rastlanılmaktadır (Ersoy,2017:29). İğnenin kullanım alanı olarak hem saç iğnesi olarak hem de elbise iğnesi olarak kullanıldığı bilinse de ikisi arasındaki farkı belirlemek zordur (Yıldırım,1989:14-15). Genel kanıya göre ağır ve büyük yapılı iğneler saç için kullanılmamış, deri gibi ağır kıyafetleri tutturmak için kullanılmıştır (Speleers,1932:101 Akt.:Yıldırım,1989:15). Saç ve kıyafet dışında iğnelerin kutsal sunu amaçlı tapınaklara kült objesi olarak bırakıldığı da bilinmektedir (Jocabsthal,1956:38 "Argos Heraion örneği"). İğnelere bu tip işlevler yüklenmesinin yanı sıra bazı çarpıcı durumlara da değinilmektedir. Örneğin; zoomorf(hayvan) başlı olarak yapılan iğnelere apotropeik* bir anlam da yüklenebilmektedir (Yıldırım,1989:17).

İğneler sahip olduğu forma göre bir tipolojik değerlendirmeye tabii tutulmuştur. Gövdenin hemen üst kısmında figürlü veya figürsüz başlıklara sahip olanlar topuzlu iğne olarak tanımlanırken sadece gövdeden oluşan türlere ise topuzsuz iğne adı verilmiştir. Dikiş işlemleri için kullanılan, ip deliği bulunan örneklere gözlü iğne, daha sert dokudaki kumaş ve derilerde işlem yapmak için ise bız adı verilen daha sağlam kemik aletler tercih edilmiştir (Karaca,2015:366). Bız teknolojisinin Paleolitik Dönemden başlayarak kullanıldığı ve sıkça başvurulan bir kemik alet olduğu bilinmektedir. Bızlar gözlü iğnelere göre daha sağlam yapıda olup üst kısımda daha kalın bir formda iken uca doğru incelip sivrileşmektedir.

Bu çalışmaya konu olan 12 adet kemik eserin 4'ünü (Kat.No:1,2,3,4) iğneler oluşturmaktadır. Bu iğneler tipolojik olarak değerlendirildiğinde 3'ü de topuzlu iğne grubuna girerken sadece 1 tanesi topuzsuz iğne grubundandır. İğnelerden Kat.No: 3 haricinde hepsinde kırılma ve kopmalar mevcuttur. Benzer örnekleri ile kıyaslandığında ve bulundukları koddaki diğer eserlerle (Bi-

* Kötülüğü kovup koruduğuna inanılan güç olgusu.

zans Dönemi Sikkesi** ve seramik parçaları) göz önüne alındığında bu iğnelerin tamamını Bizans Dönemine ait olduğuna dair bir ön kanı oluşmuştur. Söz konusu bu 4 iğneye ek olarak 2015 yılı kazı sezonunda 5. Bölge Orta Mahalle alanındaki F-2 Açması Sarnıç İçinde 1 adet kemik bız bulunmuştur. (Kat. No:5) Bızın delme görevini üstlenen sivri uç kısmı kırıktır.

Değerlendirmeye alınan iğnelerden Kat. No: 1 ve 2 topuzlu olup hayvan figürlüdür. Kat. No: 1 de bir horoz betimlenmişken Kat. No: 2 de bir adet ördek betimlenmiştir. Horoz figürlü örnek (Kat. No: 1) 2015 yılı çalışmalarında 5. Bölge Orta Mahalle F-5 açmasında bulunmuştur. Eserin uç kısmı kırıktır. Metropolitan ve British Museum kemik iğne örneklerine bakıldığında benzer figürlü olanların Bizans Dönemine tarihlendirildiği görülmektedir.* Zoomorfik başlı bir diğer örnek ise 2017 kazı sezonunda 1. Bölge olarak adlandırılan Artuklu Saray Önü açmalarından C-4 Avlu mekanında bulunmuştur.(Kat.No:2) Söz konusu mekan, etrafındaki mekanların ortak kullanımına açık bir avlu görevindedir. Bu zoomorfik iğnenin uç kısmında kırılma mevcuttur. Tepe noktasında bir adet ördek betimine yer verilmiştir. Eserin bir benzeri Van Müzesinde bulunmakta olup Luristan etkili Urartu İğnesi olarak tarihlendirilmiştir (Yıldırım,1989:47). Fakat biz eserin bulunduğu kod aralığındaki diğer buluntuları da göz önünde tutup bir ön fikir olarak Bizans Dönemine tarihlendirilmesinin daha uygun olduğu görüşündeyiz. Ayrıca Van Müzesi örneğinde de tarihlendirme konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır (Yıldırım,1989:47). Kat.No 3 olarak adlandırdığımız bir diğer iğne örneği ise yine 1. Bölge Artuklu Saray Önü A-2 açmasında bulunmuştur. Eser tam halde olup kod aralığında bulunan eserlerde göz önünde tutulduğunda Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir. Kat. No 4 ise bir topuzlu iğneye ait topuz parçasıdır. İğnenin sadece topuz kısmı korunabilmiştir. Topuz kısmı kürevsel formda olup üzerinde bir disk yer almaktadır. Diskin üzerinde muhtemelen bir figüratif ögeye yer verilmiş olmalıdır. Bu kısım kırıktır.

5.2 Tarak

Tarak bir süslenme aksesuarı olarak tarih boyunca hem kadın hem erkekler tarafından günlük yaşantılarında sıklıkla kullanılmıştır. Tarakların farklı hammaddeden yapılmış örnekleri mevcuttur (Gümüş,fildişi,kemik,bronz) (Ersoy,2017:38). Birçok medeniyette sıklıkla karşımıza çıkan tarak Osmanlı Devletinde hamam kültürünün vazgeçilmez bir ögesidir. 18. yy Osmanlı Muhallefat defterlerine** bakıldığında, vücut bakım gereçleri arasında en çok ön plana çıkan eşyanın taraklar olduğu görülmüştür (Öztürk,2008:268). Tarak sadece saç için değil ayrıca sakallar için erkekler tarafından da sıklıkla kullanılmıştır. Bu durum ayrı olarak sakal tarağı eşyasını oluşturmuştur. Saç için kullanılan taraklarda en yaygın hammadde olarak şimşir ve kemik seçilirken sakal tarakları genellikle sandal ağacının tercih edildiği muhallefat kayıtlarında geçmektedir (Öztürk, 2008:269).

Harput İç Kale Kazılarında 2015-2017 yılları arasında kemik eserler arasında taraklarda yer almaktadır. Bu çalışma için 2015 ve 2016 yıllarında envantere alınmış iki tarak incelenmiştir. Taraklar Osmanlı Dönemine tarihlendirilmektedir. Taraklardan ilki (Kat.No:6), 2015 yılında 5.Bölge Orta Mahalle F-2 (Sarnıç İçi) açmasında bulunmuştur. Söz konusu tarak kemikten yapılmış olup çift taraflı kullanımlıdır. Tarağın kalın tarafında 17 diş, ince tarafında 47 diş olduğu

**Harput İç Kale Kazılarında bulunan Bizans Sikkeleri bkz; "Aytaç, İ . (2017). Harput İç Kale Kazılarında 2014-2015 Sezonunda Bulunan Bizans Dönemi Sikkeleri. Social Sciences, 12 (3), 140-153. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/nwsasocial/issue/30493/326651."

* British Museum Colection 1979.1017.216 numaralı eser, Metropolitan Museum Colection 10.130.2525 Numaralı eser.

sayılmıştır. Her iki taraf da dişlerin tamamı kırılmış olup sadece kök kısımları sağlam kalmıştır. Diğer tarak ise (Kat.No:7) , 2016 yılında yine F-2 (Sarnıç İçi) açmasında bulunmuştur. Kemikten yapılan bu tarak diğerine göre daha iyi durumdadır. Çift taraflı kullanıma sahip olan tarağın kalın tarafında 19 diş, ince tarafında ise 34 diş yer almakta olup bunlardan ince tarafta 12 adet, kalın tarafında ise 25 adeti sağlam bir şekilde korunabilmiştir. Diğer dişler ise kök kısmından kırıktır.

5.3 Ağırşak

Dokumanın elde edilebilmesi için en gerekli olay ipin elde edilmesidir. İnsanlar Neolitik Dönem ile birlikte yerleşik yaşama geçmeye başlamıştır. Bu dönem beraberinde hayvan evcilleştirmeyi getirmiş ve evcilleştirdiği hayvanların yünlerinden dokuma için hammadde elde etmeyi sağlamıştır. Bu da dokumanın gelişmesi için önemli bir gelişme olarak görülmektedir (Karaoğlan,2010:16). Dokumacılığın tarihte ilk nerede çıktığı ile ilgili farklı görüşler vardır. Arkeolojik kazılar sonucunda en eski ip örneklerine M.Ö 7000'de Jarmo, M.Ö 6.000 'de Çatalhöyük, G.B İran'da Tepe Yahya da rastlanılmıştır (Tamsü, Akça,2002:202).

İp eğirme tekniği tarihi süreç içinde giderek gelişmiştir. İki el arasına alınan bitkisel liflerin ovuşturulması ile birleştirilen teknik ilk olarak bilinenlerdendir. Fakat bu teknikte ipin uzatılması için sürekli ara verilmesi zaman yönünden sorun yaratmıştır. Bu tarz zorluklardan yola çıkarak çözüm arayan insanoğluna dokumanın temel gereçleri olan iğ, ağırşak, örekeyi icat etme yolu açılmıştır (Barber,1991:51 Akt.:Tamsü, Akça,2002:202). İğ genellikle ağaçtan yapıldığı için günümüze kadar ulaşması çok güçtür. Form olarak 2 kısımdan oluşur. İlk kısmı çatal veya çengel şeklinde olup bu kısmına ip sarılır. Diğer kısmı ise düz inen bir çubuk olup bu kısım ağırşağın ortasındaki iğ deliğine oturtulur. Kazılarda bulunan ağırşaklar, iğler gününüze ulaşamasa bile iğ kullanımına bir kanıttır. Ağırşak ise iği ağırlaştırmak için kullanılır. İğe ağırlık vererek bir kez dönüp ritmi yakalamış iğin bir süre kendiliğinden ve düzenli şekilde dönüşünü sağlar. Genel form itibari ile yarım kürevi olup yuvarlak örnekleri de mevcuttur (Ersoy,2017:61).

Ağırşak yapımı için taş, pişmiş toprak, ahşap, kemik gibi birçok farklı hammadde tercih edilmiştir. Ağırşaklar farklı ağırlık ve boyutlarda olabilirler. İpin iyi gerilmesi için ona uygun ağırlıkta bir ağırşak tercih edilmelidir. 40-50 gr veya daha ağır bir ağırşakta muhtemelen yünlü kaba bir ip eğirilmiş olmalıdır. Daha hafif ağırlıktaki ağırşaklarda ise muhtemelen dikiş ipliği günlük giysilik kumaş ipliği elde etmek için kullanılmış olmalıdır. Ağırşaklar için bir diğer önemli kriter ise çaplarıdır (L. Crewe, 1998:29). Ağırşağın ortasındaki iğ delik çaplarına bakıldığında ise dar çaplı olanların daha çok bükülme hareketi sergilediği için sıkı eğirilmiş ipler elde edilirken, geniş çaplı olanlar ise daha seyrek büküldüklerinden gevsek dokuda ipler için kullanılmıştır. Genellikle çapları 2 cm büyüktür.

Harput İç Kale Kazılarında da dokuma ile ilgili olarak malzemeler ile karşılaşılmaktadır. İğneler, pişmiş toprak dokuma tezgah ağırlıkları, giysilerden günümüze korunagelmiş tekstil parçaları, ağırşaklar bu grup malzemeler içindedir. Kazı çalışmalarında bulunan ağırşaklar genellikle taştan yapılmış olup (2016 yılı C-3 Mekan-3, 2017 yılı 2. Bölge F-12 açması örnekleri) sadece tek bir kemik örnek bulunmuştur. 2015 yılında 5. Bölge F-2 Açmasında yapılan çalışmalarda mekânın doğu köşesinde anakayaya oyulmuş su sarnıcı bulunmuştur (Foto 5). Bu sarnıç içinde yapılan çalışmalarda farklı dönemlere ait birçok buluntu grubuyla karşılaşılmış olup tek kemik

** Muhallefat Defteri: Ölen kişinin mallarını gösteren defter,tereke defteri.

ağırşak örneği de burada karşımıza çıkmıştır. Söz konusu eser çalışmamızda Kat.No: 8 olarak numaralandırılmış ve değerlendirilmiştir. Ağırşağın çapı 2.1 cm olup yüksekliği 1.1 cm'dir. Yarı kürevi konik formlu ağırşağın ortasında 0.5 cm lik bir iğ deliği yer almaktadır. İğin kullanımı sırasındaki zorlamadan dolayı olduğunu düşündüğümüz çatlaklar görülebilmektedir. Bu ağırşağın boyutunu ve yapıldığı malzemeyi dikkate alırsak ince dokulu muhtemelen dikiş ipliği gibi hafif bir malzemenin eğirildiğini söylemek yanlış olmaz.

Foto 4: 5. Bölge F-2 Açmasında Açığa Çıkarılan Su Sarnıcı

5.4 Oyun Pulları /Taşları ve Zar

Oyun kavramı tarih boyunca birçok kültürde önemli bir yer tutmuştur. Bu kavramı basitçe; belirli kurallara sahip, eğlenmek, vakit geçirmek amacıyla yapılan etkinlik olarak tanımlayabiliriz (Bener,2016:11). Oyun kavramı ilk olarak zihinlerde çocuklara yakıştırılan bir etkinlikmiş gibi bir izlenim verse de aslında yetişkinler içinde bir o kadar önemlidir Antik Yunanda zar oyunlarına kendini kaptıran birçok yetişkinin bu uğurda servet kaybettikleri bilinmektedir (Deighton,2012:60). Antikçağ'da oyunlar sınıf farkı gözetilmeksizin imparator, köle, kadın, çocuk arasında oynandığı bilinmektedir (Kowalski,2003:8). Etimolojik olarak oyun sözcüğü Eski yunanca da "paizo" ifadesine denk gelmektedir. Paizo "oynamak, eğlenmek" demektir (Bener,2016:11). Oyunlar hakkında bilgi aldığımız kaynaklardan biri de Kastilya ve Leon Hükümdarı X. Alfonso (Akıllı Alfonso) tarafından 1283 yılında yazdırılan " Libros de Acedrex Dados e Tablas" adlı kitaptır. El yazması kitap 27x40 boyutunda olup 98 parşömenden oluşmaktadır. Günümüzde El Escorial Kütüphanesinde korunmaktadır. 151 minyatürün yer aldığı eser, oyunların anlatıldığı 7 farklı bölümden oluşmaktadır (Golladay,2003:60).

Antik Çağ'da oyunlar, aşık kemikleri ile oynanan oyunlar, top ile oynanan oyunlar, tabla oyunları gibi çeşitli kategorilere ayrılmış olup bunlar için çeşitli gereçlere ihtiyaç duyulmuştur. Ça-

lışmamıza konu olan oyun pulları ve zar, tabla oyunlarının temel gereçleridir. Tabla oyunları da kendi içinde strateji ve yarış oyunları olarak gruplandırılmaktadır. Strateji oyunlarında, pullar kullanılmakta olup zar kullanımı yoktur. Strateji oyunları tamamen taktik esaslıdır. Amaç pullar ile rakibin pullarının etrafını kuşatmaktır. Tabla oyunlarının bir çeşidi olan yarış oyunlarında ise amaç pulun ilerlemesi sağlamaktır. Bunun içinde başvurulan yöntem zar atmaktır. Zarın olduğu her oyunda şans faktörü etkilidir (Bener,2016:15).

Oyun pulları, tabla oyunlarında kullanılmaktadır. Cam, pişmiş toprak, kemik, taş, ahşap, fildişi, gibi birçok farklı hammaddeden yapılmış örneklerine rastlanılmaktadır. Oyun pullarının form itibari ile ağırlık, kapağa olan benzerliğinden dolayı bu tip yaklaşımlar ile değerlendirildiği çalışmalarda vardır (Karaca,2009:44 321 nolu dipnot, Bener,2016:72). Oyun pulları ile ilgili değerlendirmeler yapılırken bu tip farklı yaklaşımlar da göz önünde tutulmalıdır. Etimolojik olarak incelendiğinde oyun pulu kavramı eski Yunancada "Pessoi" Latince de ise "latruculi" kelimelerine karşılık gelmektedir (Bener,2016:71). Oyun pulları için tipolojik sınıflandırmalar yapılmıştır. Bunda en temel alınan çalışma St. Clair'in sınıflandırmasıdır (St.Clair,2003:111-114). Kısaca form bakımdan oyun taşları, yassı, bezemeli ve bezemesiz yassı, planokonveks(dışbükey), planokonkav (İçbükey), kubbe,davul biçiminde sınıflamak mümkündür.*

Bu çalışmamızda kemik oyun pulu olarak değerlendirdiğimiz 3 adet eser bulunmaktadır. (Kat. No:10,11,12) Kemik hammaddesinin yanı sıra pişmiş toprak ve taş örnekleri de mevcuttur. Ayrıca 2017 yılında 1. Bölge D-5 açmasında bu buluntu grubunu destekler nitelikte bir oyun tablası bulunmuştur (Foto 6). Yukarıda belirttiğimiz bu 3 kemik oyun pullarından Kat. No: 10-12 basit bezemelere sahipken Kat. No:11 bezemesiz bir örnek olarak ayrılmaktadır. Pullar form olarak farklılıklar göstermektedir. Kat.no 10, oyun pulu 2017 yılında 2. Bölge F-13 açmasında bulunmuştur. İki ayrı parça olarak bulunan eser bütünlenmiştir. Dışbükey (planokonveks) formlu olup yüzeyinde kazıma ile yapılmış dairenin içinde kabartma nokta bezeme görülmektedir. Yüzeyi perdahlıdır. Eser benzer örnekleri ile karşılaştırıldığında Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir. Kat.no:11 ise bezemesiz olup ön yüzü dışbükey (planokonveks) formlu olup alt yüzü düzdür. Ön yüzünde merkezde daire içinde nokta görülmektedir. Perdahlıdır. Bizans Dönemine tarihlenen benzer örnekleri mevcuttur. Kat.no:12 , 2016 yılında 5. Bölge F-2 sarnıç içinde bulunmuştur. Form olarak kubbemsi forma yakın olup birlikte bulunduğu kod aralığındaki göz önünde tutularak Bizans Dönemine tarihlenmiştir.

Zar tabla oyunlarında sıkça kullanıla bir araç olup tarihi çok eski dönemlere dayanmaktadır. Zar yunanca "kybos" latince "tessera" kelimelerine karşılık gelmektedir. Antik yazarlardan aldığımız bilgilere bakacak olursak Sophokles'e göre zar atma kavramı Troya Kuşatmasında Palamades adlı bir Yunan tarafından icat edilmiştir (Bener,2016:82). Herodot'a göre ise zar, aşık oyunları, top oyunlarının hepsinin mucidi Lidyalılardır (Herodot Tarihi,1993, i.94,s:56). Kral Atys döneminde çok ciddi bir kıtlık süreci yaşayan Lidyalılar sırf açlığı düşünmemek adına bu tür oyunlar icat edip kendilerine meşguliyet kazandırdıkları söylenmektedir (Herodot Tarihi,1993, i.94,s:57). Arkeolojik veriler değerlendirildiğinde ise bu bilgilerin hatalı olduğu göze çarpmaktadır. Zira zarın eski Mısır ve Mezopotamya'da kullanıldığı bilinmektedir. Zar oyunları o kadar çok kabul görmüş ve sevilerek oynanmıştır ki bu oyunlar için özel mekânlar oluşturulmuştur. Bu mekanlara "Aleatorium" adı verilmiştir (Bener,2016:83). Ayrıca bu çeşit oyunlar sadece erkekler için düşünülmemelidir. Genel itibari ile erkekler arasında yaygın olsa da kadınlarında

*Söz konusu sınıflandırmada S.Selvi Bener'in Antik Çağda Oyun ve oyuncaklar kitabında yer verdiği sınıflandırma göz önünde tutulmuştur. s:72

zar oyunları oynadıkları bilinmektedir. Ovidius "Aşk Sanatı" adlı eserinde kadınlara zar atmayı bilmelerini öğütlemiştir (Ovidius:iii,359:100). Harput İç kale kazılarında 2015 ve 2017 yılları arasında sadece 1 adet kemik zar örneği bulunmuştur (Kat no: 9). 5. Bölge F-2 açması olarak tanımladığımız alanda bir tandırın içine atılmış vaziyette bulunan bu kemik zar, form itibari ile benzer örneklerinden farklılık göstermektedir. Yuvarlak formda olup hiçbir şekilde alışık olduğumuz zarlar gibi kübik formlu değildir. Bunun zar tutma olarak bildiğimiz hile olayının önüne geçmek için yapılmış olduğunu düşünmekteyiz. Zar üzerindeki sayılar tek halka içine yapılan nokta bezeme ile gösterilmiştir. Yüzeyi perdahlı olan zarın üzerinde yıpranmalar mevcuttur.

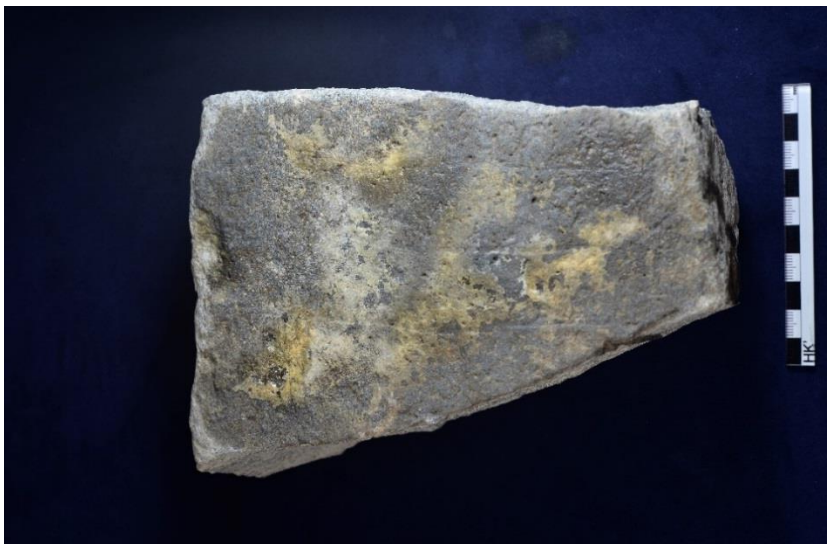

Foto 6: 1. Bölge D-5 Açmasında Bulunan Oyun Tablası

Foto 7: 5.Bölge F-2 Açması Tandır 2 içinden Bulunan Kemik Zar

Sonuç

Harput tarihine bakıldığında farklı zamanlarda gerçekleşmiş, iki Bizans hakimiyeti görülür. İlki M.S 6 yy/ M.S 7 yy gerçekleşirken, ikinci Bizans hakimiyeti M.S 10 yy / M.S 11 yy sonlarına denk gelmektedir (Ardıçoğlu, 1997:40 Ünal, 1989:12). Kale içinde yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen verilerde de bu Bizans hâkimiyetlerinin izlerine rastlanılmaktadır. Nitekim 2005-2009 yılları arasında kale içinde Prof. Dr. Veli Sevin döneminde yapılan çalışmalarda, 5. Bölge Orta Mahalle olarak adlandırılan alanda, tarihi kaynaklardan da varlığını bildiğimiz Artuklu Dönemine tarihlendirilen iç kale camii açığa çıkarılmıştır (Sevin, 2011:85). İç kale camii, Bizans yapı katlarının hemen üzerine inşa edilmiştir. Camiide yapılan çalışmalar sırasında bir adet bronz Bizans ağırlığı (Tekin,2007: 32), çok sayıda MS. 10yy ikinci yarısı / 11 yy tarihlendirilmiş anonim Bizans follisi, Orta Bizans Dönemine tarihlendirilen beyaz hamurlu sırlı beyaz seramik parçaları bulunmuştur (Sevin,2011:86-87). Ayrıca kale içinde farklı bölgelerde yapılan kazı çalışmaları sırasında çok sayıda Bizans seramiği ve Bizans Dönemi sikkeleri ele geçmektedir. 2014-2015 yılı kazı sezonlarında bulunan Bizans Dönemi sikkeleri değerlendirildiğinde sikkelerin tamamı M.S 11. yy. tarihlendirilmiştir (Aytaç, 2017c: 140-153). 2017 yılında Harput Kalesinde 2. Etap restorasyon projesi kapsamında Güney Sur Duvarlarında sur temellerini bulmaya yönelik kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalarda GSD-12 olarak adlandırılan plan karede belirgin bir Bizans tabakası tespit edilmiştir. Söz konusu Bizans katmanında rozet motifli testiler, Bizans seramikleri ve M.S 11 yy ait Bizans sikkesi bulunmuştur. GSD-12 açması kale içinde belirgin bir Bizans tabakasının örneği olması açısından önemlidir. Harput'un M.S 10. yy / M.S 11 yy Bizans Döneminde yoğun olarak iskan gördüğü hatta Harput ve çevresinin söz konusu yıllarda önemli bir Bizans askeri garnizon yeri olduğu da bilinmektedir (Sinclair,1989:149).

Çalışmada değerlendirdiğimiz kemik eserlerden, saç iğnelerinin tamamı (Kat.no:1,2,3,4), kemik bız (Kat.no: 5), Ağırşak (Kat.no:8),kemik zar (Kat.no:9), oyun pullarının (Kat.no:10,11,12) tamamını Harput'un Bizans hakimiyetinde olduğu MS.10. / MS 11 yy sonlarına (Orta Bizans) yerleştirirken, kemik tarakları gösterdiği özellikleri göz önünde tutarak 18.yy Osmanlı Dönemi olarak değerlendirmekteyiz. Kale içinde Antik Çağ'da kıyafet ve saç için sıklıkla kullanılan kemik iğnelerin varlığı yapılan çalışmalar ile anlaşılmıştır. Ayrıca burada insanların günlük yaşamında önemli bir yere sahip olan oyun pulları ve zarın varlığı netlik kazanmıştır. Yerleşik yaşama geçilmesiyle başlayan, dokuma faaliyetleri için önemli bir araç olan ağırşağın taş ve pişmiş toprak örneklerine kale içinde sıklıkla rastlanırken kemik tek örneğin varlığı bu çalışma için önem arz etmektedir.

Yapılan çalışmaya göre; Harput İç Kalesinde yaşayan insanların saç iğneleri ve kemik taraklar ile kıyafet, saç gibi dış görünüm unsurlarına gerekli önemi verdiği, zar ve oyun taşları ile kale içinde ve sosyal yaşamlarında oyunun önemli bir yeri olduğu ve belki de günlük hayatın belli stresini bu oyunlar sayesinde giderdikleri ve sosyalleştikleri, ağırşak varlığı ile de kalede basitte olsa dokuma faaliyetlerinin günlük yaşamda önemli yer tuttuğu söylenebilir. Harput Kalesi içinde atölyeler bölgesi olarak adlandırılan çeşitli madenci atölyeleri, cam fırınlarının varlığı bilinmektedir. Ancak şimdiki bulgu ve bilgilerimize göre Kale içinde herhangi bir kemik atölyesi varlığı söz konusu değildir. İncelediğimiz bu kemik aletlerin antik dönemde yaygın bir yöntem olan gezici atölye mantığı ile geldiğini düşünmekteyiz. Bu makale 2015-2017 yılları arasında Harput İç Kalesinde bulunan kemik eserlerin bir ön değerlendirmesi niteliğindedir. İleride yapmayı düşündüğümüz analiz çalışmaları ile bu konuda daha detaylı bilgilerin sağlanmasını hedeflemekteyiz.

Teşekkür;

Harput İç Kale kazılarına maddi desteklerinden ötürü Kültür ve Turizm Bakanlığına, DÖSİMM'e, Elazığ Valiliğine, Elazığ İl ve Özel İdaresine, Fırat Üniversitesine, Elazığ Belediyesine, Elazığ İl Kültür Müdürlüğüne, teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca 2015-2017 kazı sezonlarında ekibimde yer alan uzman Sanat Tarihçi, Arkeolog, Antropolog, Mimari Restoratör, usta ve işçi ekibine katkılarından ve özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

Antik Kaynaklar

Herodot Tarihi, Çev: Müntekim Öktem, Yunanca Aslıyla Karşılaştıran ve Sunan: Azra Erhat, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, I.Basım, i.94: s:56-57.

Ovidius, Çev.:İsmet Zeki Eyüboğlu, Aşk Sanatı, İstanbul, Payel Yayınları,1994, iii.359,s.100.

Modern Kaynaklar

Ardıçoğlu, N. (1966). Harput Hükümdarı Belekgazi, Ajans-Türk Matbaası, Ankara.

Ardıçoğlu, N. (1997). Harput Tarihi, Ankara :Yükseköğretim Kurulu Matbaası.

A.St.Clair (2003). Carving as Craft, Palatine East and The Greco Roman Bone and İvory Carving Tradition, Londra.

Ataoğlu, R. (1992), "Harput'ta Artuklu İdaresi", Tarih İçinde Harput, Elazığ: Fırat Üniversitesi ,Fırat Havzası Araştırma Merkezi Yayınları, s. 53-58.

Ayalon,E. (2005). The Assemblage of Bone and Ivory Artifacts fromCaesarea Maritima, Israel 1st – 13th Centuries CE, Oxford, Archaeopress.

Aytaç,İ.(2017a). Harput İç Kalesi Kazısı 2014 Yılı Arkeolojik Buluntuları / Archeological Artifacts Of 2014 Harput Inner Castle Excavation, TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof.Dr.TahsinAktaşArmağanı)Volume12/1,ANKARA/TURKEY,www.turkishstudies.net,DOINumber:http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11585, p. 191-210.

Aytaç,İ.(2017b). Harput İç Kale Kazıları 2015 Yılı Çalışmaları. 38. Kazı Sonuçları Toplantısı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları. c:3,s:563-579.

Aytaç,İ.(2017c). Harput İç Kale Kazılarında 2014-2015 sezonunda bulunan Bizans Dönemi Sikkeleri, Social Sciences, 12 (3), 140-153. Retrieved from http://dergipark.gov.tr/nwsasocial/issue/30493/326651.

Bahadır, A.,Yıldız, H.,(2014).Veteriner Anatomi Hareket Sistemi ve İç Organlar. Ezgi Kitapevi Yayınları.

Baber,E.J.W. (1991). Prehistoric Textiles, New Jersey.

Bener,S.Selvi. (2016). Antikçağ'da Oyun ve Oyuncaklar, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2. Baskı.

Bezer, Gülay Ö. (1997). Harput'ta Bir Türkmen Beyliği Çubukoğulları, Belleten, c. LXI,Sayı: 230, s. 67-92.

British Museum,(2018),http://www.britishmuseum.org/ research/collection_online/ collec-

tion_object_details.aspx?objectId=3377585&partId=1&searchText=+bone+hair+pin&page=2 adresinden erişildi.

Danık, E. (2001). Ortaçağ'da Harput, Ankara: Türkiye Kültür Bakanlığı Yayınları,12595 Yayımlar Dairesi Başkanlığı Sanat Eserleri Dizisi/320.

Deighton.J.H.(2012). Eski Atina Yaşantısında Bir Gün (Çev.: Ersoy,K.H.), İstanbul:Homer Kitabevi, 3. Baskı.

Demir,B., Abay,E., Sevin,V. (2016). Harput Kabartması: Anadolu Uygarlıklarına Yeni Bir Katkı, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, İstanbul, Sayı:153, s.s: 7-16

Dursun,N.(1994).Veteriner Anatomi Hareket Sistemi- Kemik, Eklem, Kas Bilgisi I, Ankara: Medisan Yayınevi.

Ersoy,A. (2017). Antik Dönemden Osmanlı Dönemine Smyrna /İzmir Kemik Objeleri, İstanbul: Ege Yayınları.

Garan,H. (2015). Antik Çağ'da Kemik Endüstrisi ve Perge'de Bulunmuş Kemik Eserler, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Golladay,S.,M.(2003). Akıllı Alfonso'nun Oyunlar Kitabı'nın Renkli Dünyası, İstanbul: "P" Dünya Sanatı Dergisi, Oyun ve Sanat Sayı:31,s.60-79

Jacobsthal, P. (1956). Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia, Oxford: Clarendon.

Karaca,E. (2009). Ailiona Kemik Eserleri, Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaca,E. (2013). Antikçağ Kemik İşçiliği Üzerine Bir Değerlendirme, Güneş Karadeniz'den Doğar, Sümer Atasoy'a Armağan Yazıları içinde (s:233-244). Ankara: Hel Yayıncılık

Karaca, E. (2015). Tios 2006-2012 Kazılarında Bulunan Kemik Eserler, Zonguldak'ta Bir Antik Kent: Tios, (s.s: 365-380), Ankara : Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Karaoğlan, H. (2010). Seyitömer Höyüğü'nde Bulunan M.Ö II. Bin'e Ait Dokumacılıkla İlgili Buluntular, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kowalski, W. J. (2003). Eski Yunan'dan Çin'e Antik Çağ Oyunları, İstanbul: "P" Dünya Sanatı Dergisi, Oyun ve Sanat sayı:31,s.8-29

Macgregor, A. (1985). Bone, Antler, Ivory and Horn:The Technology of Skeletal Materials since the Roman Period, New Jersey: Barnes&Noble Books.

Marangou, L. (1976). Bone Carving from Egypt 1. Graeco- Roman Period, Benaki Museum, Athens, Tübingen: Wasmuth.

MetropolitanMuseum,(2018).https://www.metmuseum.org/art/collection/ search/446072?sortBy=Relevance&ft=bone+hair+pin&offset=50&rpp=50&pos=95adresinden erişildi.

Öztürk, T. (2015). Kadı Sicillerindeki Bazı Muhallefatlara Göre Trabzon'da Temizlik ve Vücut Bakım Malzemeleri (1700-1750), Osmanlı Araştırmaları XXXII, İstanbul: s.s:249-282.

Tamsü,R., Akça,S. (2002). Eskiçağ'da Dokumacılığın Başlangıcı ve Pişmiş Toprak Dokuma Aletleri, II. Uluslararası Eskişehir Pişmiş Toprak Sempozyumu Bildiriler Kitabı, s.s:201-209.

Taştemur,E., Aytaç.İ. (2017). Harput İç Kale Kazısı Cam Fırınlarına Ait İlk Gözlemler, Isparta, SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı: 41, ss. 69-89.

Tozer, Henry Fanshawe (1881). Turkish Armenia and Eastern Asia Minor, London: Green and Co.

Ünal, M.A. (1989). XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Sevin, V., Arslan, S. N., Kalsen, H. (2011). Kale Mahallesinde Osmanlı Yaşamı, İstanbul: Ege Yayınları.

Sinclair, T.A., (1989). Eastern Turkey: An Architectural and Archaeological Survey Vol: III. London: The Pindar Press.

Sunguroğlu,İ. (1958). Harput Yollarında, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:2 , Cilt.1.

Sunguroğlu, İ. (1968). Harput Yollarında, İstanbul, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları No:2 , Cilt.4.

Şengün, M. T. (2012). Harput Platosunda Doğal Ortam İnsan İlişkileri ve Doğal Çevre Planlaması, Elazığ: Elazığ Valiliği.

Tekin, O. (2007). Bizans Ağırlıkları, Harput Kale Kazısından Bir Örnek, Toplumsal Tarih Dergisi, Sayı 168, s.s: 32-35.

Tunç, Z. (2013). Akkoyunlular Devrinde Harput, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Elazığ: cilt: 2, s.s:569-578.

Yıldırım ,R. (1989). Urartu İğneleri, Ankara : Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yıldırım, R. (2013). Harput/ Elazığ Yöresinin Tarihi Coğrafyası, Geçmişten Geleceğe Harput Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Elazığ: cilt: 1, s.s297-306.

Yiğit, T. (1995). Tarih Öncesi ve Hitit Döneminde İşuwa Bölgesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Ankara: cilt:17,s: 28, s.s:233-251.

KATALOG

Kat. No:1
İğne
Genel Envanter No: HK'15 Env: 26
Buluntu Yeri: 5. Bölge, F-5
Kod : -1.45 m
Ölçüleri: Mev.Uz: 7 cm, Kal: 0,5 cm
Tanım: Hayvan figürlü (horoz) baş kısmına sahip iğne parçası. Baş kısmından uç kısmına doğru daralan bir formda olan eserin uç kısmı kırık ve eksiktir. Yüzey perdahlanmıştır. Eserin her iki yüzünde de konsantrik daire bezemeler yer almaktadır. Toplamda 13 adet konsantrik daire görülmekte olup bunlar baş kısmında her iki yüzde 2, gövde kısmında her iki yüzde 4 ve 1 tane de yan yüzdedir. Hayvanın baş kısmında ve vücudunun ön kısmında tüyleri betimler nitelikte yapılmış stilize çizgiler görülmektedir.
Karşılaştırma: British Museum Colection sayfasında 1979.1017.216 numaralı olan M.S.10. yy tarihlendirilen kemik iğne grubundaki eserdeki tüylerin benzer tarzda yapıldığı bir örnek mevcuttur. Metropolitan Museum da bulunan 10.130.2525 numaralı saç aksesuarı bu esere benzer tarzda olup Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir. Eserin bulunduğu kodda açığa çıkan buluntular göz önünde tutulmuştur.
Tarihlendirme : M.S 10 yy/M.S 11 yy sonu, Bizans Dönemi

Kat. No: 2
İğne
Genel Envanter No: HK'17, Env:90
Buluntu Yeri: 1.Bölge , C-4 Avlu
Kod: 1439.80 m
Ölçüleri: Mev. Uz: 4.1 cm Kal: 0,8 cm
Tanım: Ördek figürlü iğnenin üzerinde Kat. no 1 de olduğu gibi konsantrik daire motifleri yer almaktadır. Bu konsatrik daireler her iki yüzde yer almakta olup toplamda 8 adettir. Eserin gövde kısmı silindirik formdadır. Uç kısmı kırık ve eksiktir. Sade bir şekilde yapılmıştır. Yüzey perdahlanmıştır. Bir örneği de Van Müzesinde olan bu eserin tüm hali 11 cm olarak kaynaklarda yer almaktadır. (Yıldırım,1989:112)**Karşılaştırma:** Eserin bir benzeri Van Müzesinde yer almakta olup Luristan Kültürü etkili Urartu İğnesi olarak tanımlanmıştır. (Yıldırım,1989:47) Fakat kod aralığındaki diğer eserler ile kıyasladığımız biz eserin daha çok Bizans etkisinde olduğu kanaatindeyiz. Van müzesi örneğinde tarihlendirmede bir netlik verilemediğinden biz kot aralığında bulunan M.S 11 . yy tarihlenen Bizans sikkesine göre değerlendirmiş bulunmaktayız.

Tarih: M.S 10 / M.S 11 yy ,Bizans Dönemi.

Kat.No: 3
İğne
Genel Envanter No : HK'16 Env. 56
Buluntu Yeri: 1. Bölge A-1 Açması Güneybatı Mekân, Sondaj
Kod: -4.30 m
Ölçüleri: Uz:6,5 cm Kal:0,5-0,2 cm
Tanım: Başın uç kısmı sivri konik olup burgu görünümü veren yivler ile süslüdür. Gövde kısmı uca doğru daralmaktadır. Eser tüm haldedir. Yüzeyi perdahlıdır.
Tarih: M.S 10 / M.S 11 yy ,Bizans Dönemi.

Kat. No: 4
İğne Topuz Parçası
Etütlük Parça
Buluntu Yeri: 1. Bölge, E-4
Kod: 1435.75/ 1435.25 m
Ölçüleri: yük.: 1,6 cm., çap.: 1,3 cm.
Tanım: İğnenin sadece topuz kısmı korunabilmiştir. Topuz kısmı küresel formda olup üzerinde bir disk yer almaktadır. Diskin üzerinde muhtemelen bir figüratif ögeye yer verilmiş olunmalıdır. Bu kısım kırıktır. Eser yüzünde deformasyonlar fazladır.
Tarihlendirme: M.S 10 yy./M.S 11. yy**,** Bizans Dönemi

Kat.No: 5
Bız
Genel Envanter No: HK'15 Env.: 33
Buluntu Yeri: 5.Bölge, F-2 Sarnıç İçi
Kodu: -4,90 m
Ölçüleri: Mev. Uz: 11,5 cm Kal: 1,1 cm
Tanım: Bız olarak değerlendirilen eserin delme görevini gören sivri uç kısmı kırık ve eksiktir. Yüzey perdahsızdır**.**
Tarih: Bizans Dönemi(?)

Kat. No: 6
Tarak
Genel Envanter No: HK'15, Env: 18
Buluntu Yeri: 5. Bölge, F-2, Sarnıç İçi
Kod: -2.00 m
Ölçüleri: Ebat: 5.1 x .4.9 cm , Kal: 0.5 cm
Tanımı: Çift taraflı kullanımlıdır. Bir tarafı kalın dişli diğer tarafı ince dişli yapılan tarağın kalın tarafında 17 diş, ince tarafında 47 diş olduğu tespit edilmiştir. Fakat her iki taraf da dişlerin tamamı kırılmış olup sadece kök kısımları sağlam kalmıştır.
Karşılaştırma: Ersoy,2017:113-114

Tarih: 18. yy, Osmanlı Dönemi.

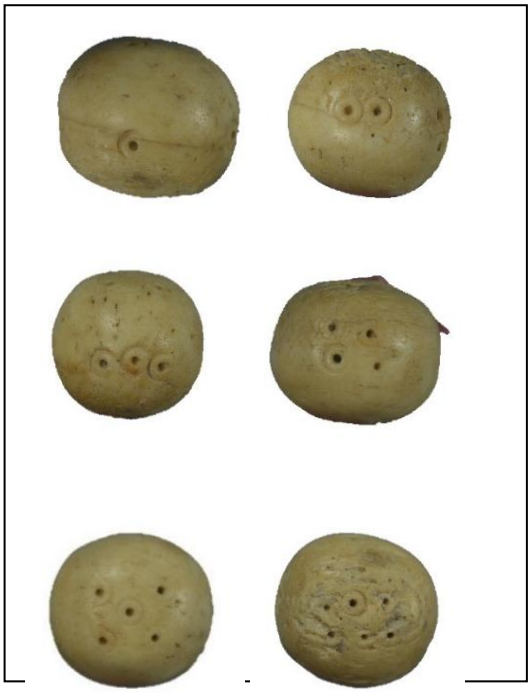
Kat.No: 7
Tarak
Genel Envanter No: HK'16 Env: 57
Buluntu Yeri : 5. Bölge, F-2 Açması (Sarnıç İçi)
Kodu: 3,80 m
Ölçüleri: Ebatı: 5,1x4,9 cm Kal: 0,4 cm
Tanım: Çift taraflı kullanıma sahip olan tarak.Kalın tarafında 19 diş, ince tarafında ise 34 diş yer almakta olup bunlardan ince tarafta 12 adet, kalın tarafında ise 25 adeti tamamen korunup sağlam bir şekilde korunabilmiştir. Diğer dişler is kök kısmından kırıktır.
Karşılaştırma: Ersoy,2017:113-114

Tarih: 18. yy, Osmanlı Dönemi.

Kat. No : 8
Ağırşak
Genel Envanter No: HK'15-19
Buluntu Yeri: 5. Bölge, F-2 (Sarnıç İçi)
Kodu: -1,70 m
Ölçüleri: Çapı: 2,1 cm Yük:1,1 cm
Tanım: Ortasında 0.5 cm delik bulunan konik formlu ağırşak. Yüzeyi bezemesiz olup perdahsızdır. Çok belirgin olmamakla beraber delik çevresi tek halka ile çevrelenmiştir. Eser aşınmadan dolayı pürüzlü bir görünüme sahiptir, yer yer çatlaklar meydana gelmiştir.
Karşılaştırma: Ersoy,2017:133

Tarih: M.S 11 yy. / Bizans Dönemi.

Kat. No : 9
Zar
Genel Envanter No: HK'16 Env-55
Buluntu Yeri: 5.Bölge F-1/F-2 Açması, Güneybatı Mekân Sondaj, Tandır-2 İçi
Kodu: -2,10 m
Ölçüleri: Çap: 1,2x1,3 cm Kal:1,1 cm
Tanım:
Oval formlu zarı üzerinde yıpranmalar mevcuttur. Sayılar tek halka içine yapılmış nokta bezemeler ile gösterilmiştir. Yüzeyi perdahlıdır.

Tarih: M.S 10 / M.S 11 yy **,**Bizans Dönemi

Kat. No : 10
Bezemeli Oyun Pulu
Genel Envanter No: HK'17 Etütlük Eser
Buluntu Yeri: 2.Bölge F-13 Açması
Kodu: 1430.50/1430.20
Ölçüleri: Çap: 1.5 cm
Tanım: Daire formlu oyun markası. Dışbükeydir (planokonveks). Eser iki parça halinde ayrı ayrı bulunmuş ve birleştirilmiştir. Yüzeyi perdahlıdır.
Karşılaştırma: Karaca,2003:189-190, Bener,2016: 74

Tarih: Bizans Dönemi.

Kat. No : 11
Genel Envanter No: HK'17 Etütlük Eser
Oyun Pulu
Buluntu Yeri: 2.Bölge F-13 Açması
Kodu: 1430.50/1430.20
Ölçüleri: Çap: 2.4 cm ,yük.: 0.4 cm
Tanım: Daire formlu oyun markası. Merkezde kazıma ile yapılmış dairenin içinde kabartma nokta bezeme görülmektedir. Eser düz diplidir. Dış kenar kısmında küçük bir kopma mevcuttur.
Karşılaştırma: Ersoy,2017:120 (Bizans Dönemi, Bener,2013 Levha LIII, Resim 102 (Roma Dönemi) , Ayalon 2005, no.286 s:75, levha:28 (Geç Bizans), St.Clair 2003, no.584 s.112, lv. 54(M.S. 4.yy), MacGregor 1985, s:132-134 resim:71 (Roma Dönemi Sonrası)
Tarih: M.S 10 / M.S 11 yy **,**Bizans Dönemi.

Kat. No : 12
Bezemeli Oyun Pulu
Genel Envanter No: HK'16 Env-59
Buluntu Yeri: 5. Bölge, F-2 Açması (Samıç İçi)
Kodu: -3,80 m
Ölçüleri: Çapı: 1,8 cm Yük: 0,9 cm
Tanım: Daire formlu oyun markası. Dış yüzde kazıma tekniği ile yapılmış iç içe halka motifleri görülmektedir. Merkezde taşın kolay ilerletilmesi için yapılmış kabartma nokta motifi vardır. Bu oyun taşını diğerlerinden ayıran nokta iç kısmının daha derin bir forma sahip olmasıdır.
Tarih: Bizans Dönemi (?)

